

רכישת פירות שאינם מעושרים

הרב יצחק דביר

הקדמה

בפירות שאינם מעושרים למכירה אנו נפגשים בשלשה אופנים:

1. דוכני מכירה בשווקים ומרכולים ללא פיקוח כשרותי.
2. רכישה ישירות מן החקלאי – בשיווק ישיר, בקטיף עצמי או בדוכני ממכר שבצידי הדרכים.
3. חברות ובתי אריזה שרוכשים פירות מן החקלאי.

נאמר במשנה במסכת דמאי (פ"ה מ"ח): 'אין אדם רשאי למכור טבל...'¹ וכן פסקו הרמב"ם (ה"ל מעשר פ"ו ה"ח) וה'שלחן ערוך' (יו"ד שלא סעי' קיז). הרמב"ם (שם) מציין שהחשש הוא שיסמוך הקונה על המוכר ויאכל בלא לעשר.² לפי טעם זה לכאורה אין מקום לדיון על איסורו של הקונה, שכן כשהוא יודע שהפירות אינם מעושרים ממילא אין חשש שלא יעשר,³ אך בירושלמי⁴ מפורש שאיסור המכירה שייך אפילו כשהמוכר מודיע לקונה בפירוש שאלו פירות טבל,⁵ על כן עלינו לברר: האם כאשר הקונה יודע שמדובר בפירות טבל מותר לו לרכוש מהם כשכוונתו לעשרם בהמשך?

1. עיין בחסדי דוד, על התוספתא מעשר שני פ"ג ה"ז, שכתב 'דאין זה איסור גמור למכור טבל'. מאידך גיסא, באמונת יוסף, מעשרות פ"ה ה"ב, הוכיח מדברי רש"י שהאיסור למכור פירות טבל הינו מדאורייתא.

2. כעין זה בתוספות יום טוב, דמאי פ"ה מ"ח; ועיין בצפנת פענח, ה"ל תרומות פ"ב ה"א, שהוכיח מלשון הרמב"ם, ה"ל תרומות פ"ב ה"ט, שכתב 'אין פורעין חוב מן הטבל, מפני שהוא כמוכרו' שישנו טעם נוסף לאיסור המכירה, גם כאשר אינו מכשיל את הקונה.

3. וכך סובר רבי יוסי במשנה דמאי פ"ג מ"ג. אך בירושלמי להלן מסופר שלא סמך על דעתו למעשה. דמאי פ"ג ה"ג.

4. וכן פסקו ערוך השלחן, זרעים ס"י קה סעי' ב, חזון איש, דמאי ס"ו ו ס"ק י, חזון עובדיה, תרומות, עמ' קלא (אכן בעמ' קלד כתב שם שהשולח פירות שאינם מעושרים למשלוח מנות יציין עליהם בפתק שאינם מעושרים, וצ"ע).

א. האם ישנו איסור על הקונה?

מן הלשון 'אין אדם רשאי למכור...' משמע שהאיסור על המוכר. בשל כך יש שכתבו שלקונה אין איסור לקנות את הפירות כשבכוונתו להפריש מהם.⁶ מנגד, מההקשר הכללי במשנה משמע שגם הקונה שותף לאיסור: 'הלוקח טבל משני מקומות – מעשר מזה על זה, **אף על פי** שאמרו אין אדם רשאי למכור טבל...'. את ההקשר בין שני חלקי המשנה ביאר ב'תוספות יום טוב'⁷ כך: לאחר שעסקה המשנה בדינו של הקונה טבל, מיהרה המשנה להעיר שהדבר מותר רק לצורך, על מנת שלא נקבל בטעות לגיטימציה לרכישת פירות שאינם מעושרים.⁸ 'ערוך השלחן'⁹ הוסיף שהלשון 'אף על פי' שבמשנה מבטאת מורת רוח מן הקונה, עד כדי כך שהיה עולה על דעתנו לקונסו להפריש מכל סחורה בנפרד.¹⁰

בדבריהם של כמה מן האחרונים אנו מוצאים התייחסות לאיסורו של הקונה לרכוש פירות טבל.¹¹

ב. תוקף האיסור על הקונה

לשיטת הסוברים שגם הקונה שותף באיסור, ייתכן להגדיר זאת כ'לפני עור' כלפי המוכר, שברכישתו הוא מעמיד בפניו את האפשרות למכור ולעבור על דברי חכמים. אם זהו

6. לחם שמים, דמאי פ"ה מ"ח; ועיין בגינת ראובן, דמאי ס"י קלח שהסתפק בזה.

7. על המשנה שם.

8. עיין בלחם שמים, דמאי פ"ה מ"ח, שהבין מדברי התוספות יום טוב שהאיסור חל גם על הקונה. וכן גם ביאר התוספות יום טוב, דמאי פ"ז מ"ד, את לשון המשנה: 'הלוקח יין מבין הכותים', מפני שמישראל אסור לקנות שאינו מעושר (וע"ע בשו"ת גבעת הלבונה ס"י מג. אכן בפשטות מדובר דווקא בכותים שדינם כישראל וינם חייב במעשר, וא"כ לכאורה יש לדקדק להיפך, שאין איסור לקנות ממנו. וצ"ע).

9. ערוך השלחן, זרעים ס"י קה סע"א ז.

10. אך עיין בפירוש גפי אש למשנה זו, שכתב שהמשנה באה להשמיענו שאין קונסים את הלוקח מפני שלא חטא בכך, ויש להבין אם כוונתו שאין בקנייה איסור, או רק חטא וקנס אין כאן.

11. הרב קנייבסקי, דרך אמונה, בה"ל הל' מעשר שני פ"ח, ביאר את המקרה המובא בתוספתא, מעשר שני פ"ד ה"ט: 'מפרישין תרומת מעשר על פירות עם הארץ' – 'דמיירי שעם הארץ מבקש לו שיעשר לו פירות כדי שיוכל למכור לו, **שאין החבר רוצה לקנות טבל לפי שמכשיל את עם הארץ באיסור מכירת טבל**. ולכן מעשר לו עליו'. בדומה לכך גם בחוט שני, הל' מעשר פ"ו ה"ו, דן באיסור המוטל על הקונה לרכוש פירות טבל. להלן נראה ששני הפוסקים הללו הביאו צדדים שונים להיתר.

שורש האיסור, יש לדון בתוקפו במקרים של ספק,¹² כאשר האיסור יכול להיעשות בלעדיו,¹³ וכאשר ברכישתו הוא מצילו מאיסור חמור יותר למכור למי שלא יעשר.¹⁴

ייתכן להגדיר זאת כאיסור מדרבנן של 'מסייע לדבר עבירה'.¹⁵ אם זה מקור האיסור, יש מקום לדון כאשר מדובר במומר, שיש סוברים שאין חיוב להימנע מלסייע לו.¹⁶

מנגד, ייתכן שמדובר באיסור חמור יותר – 'שותפות לדבר עבירה', שכן ברכישתו הלוקח לא רק מציב בפני המוכר את האפשרות לעבור עבירה או מסייע לו בה, אלא ממש מבצע את העבירה יחד עימו, וכעין דברי המאירי¹⁷ לעניין איסור מכירת פירות שביעית המוטל על המוכר: 'והוא נעשה על ידינו סוחר בהם'. דבר זה כלול באיסור שלא להעביר אחר איסור בפועל ('ספי בידים') שבמקורו נלמד מן הפסוקים אפילו כלפי קטנים:¹⁸ 'לא

12. עיין שדי חמד, מערכת ו כלל כו.

13. עבודה זרה ו ע"א: 'בתרי עברי דנהרא'. במקרה שבידו אפשרות למכור לישראל אחר, ראה: משנה למלך, הל' הלוואה פ"ד ה"ב; מנחת חינוך, מצווה רלב אות ג; תורת חסד (לובלין) או"ח סי' ה, אות ז; בני חיי, חו"מ סי' לד ס"ק ז; כנסת הגדולה, יו"ד סי' קנט; הגהות הטור יג, כתב סופר, יו"ד סי' פג.

14. אילו היה מדובר כאן באיסור 'לפני עור', היה מקום להתיר לקנות מן הפירות, כדי להצילו מאיסור חמור יותר – שימכור למי שבזדאי לא יעשרו וייכשלו בכך, ראה: מנחת שלמה, ח"א סי' לה.

15. כך כתב בדרך אמונה, בה"ל מעשר פ"ו ה"ו ד"ה אין מוכרין.

16. ש"ך, יו"ד סי' קנא ס"ק ו; דגול מרובה שם, וראה במשנה ברורה, סי' שמז ס"ק ז, שהכריע שיש איסור מסייע גם במומר.

17. סוכה לט ע"א.

18. 'במות קיד ע"א; רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"ז הכ"ז; הפוסקים דנו באיסור 'ספי בידים' גם כלפי איסורי דרבנן, ובקטנים התיירו לצורכם בלבד, ככל איסור דרבנן. השתמשתי בלשון 'ייתכן' כלפי ייחוס איסור 'ספי בידים' לסוגייתנו, מפני שיש שסברו שאיסור ספי בידיים שייך כלפי קטנים בלבד, וכלפי גדולים שייך רק איסור 'לפני עור', ראה: פרמ"ג, או"ח סי' שמג משב"ז ס"ק א; שו"ת אחיעזר, ח"ג סי' פא; עמודי אש (אייזינשטיין), סי' ד כלל ו (אך שם הרחיב את האיסור לכל מי שאינו בן דעת). מנגד, מלשון הספרא, שמיני ג, ה אות א – 'לחייב את המאכיל כאוכלו', הבינו רבים שאיסור זה שייך גם כלפי גדולים. ראה: קרבן אהרון, שם אות א; אמרי בינה, דיני שבת סי' ה; מלבי"ם, התורה והמצוה שמיני יא ס"ק קסב; מהרי"ט אלגאזי, בספר קדושת יו"ט סי' נז; קובץ ביאורים, ל"א וסרמן, על שב שמעתא אות יג; שד"ח, מערכת ו כו, סוף אות טו; ובשו"ת תורת חסד, או"ח סי' ה. יש שדקדקו כן מדברי הרמב"ם בעניין נזיר (הל' נזירות פ"ה ה"כ) 'ולמה לא ילקה המטמא את הנזיר, לפי שגאמר וטמא את ראש נזרו אינו לוקה עד שיטמא עצמו מדעתו', משמע שבלא לימוד מן הפסוקים היה עלינו לחייב מסברה את מטמא הנזיר, ראה: מכתם לדוד, על הרמב"ם שם. ויש שדקדקו כך מהלכות כלאים פ"י ה"יא – 'ואם לא ידע הלוש שהבגד הוא כלאים והיה המלביש מזיד המלביש לוקה', ראה רב"ז שם, ואמרי בינה שם. יש אומרים שגם הסוברים שרק בקטן יש איסור לספות בידיים, מודים שהאיסור כולל כל מי שאינו יודע שישנו איסור בכך, כולל גדול ששווג בהלכה זו, ראה: שו"ת זית רענן, ח"א או"ח ה"ב סי' ב; מלבושי יו"ט, ח"ב יו"ד יט; לדבריהם לכל הדעות יהיה איסור 'ספי בידים' בקניית טבל ממי שאינו יודע שיש איסור בכך. אכן יש לעיין: מדוע כשמנו חכמים (בבא מציעא

תאכלום כי שקץ הם – לא תאכלום, להזהיר הגדולים על הקטנים... דלא ליספו ליה בידים'. ושמיא יש לייחס איסור זה, שלא היה נעשה כעת אילולא הקונה, לדבריו של ה'אגרות משה':¹⁹

גרוע מאיסור לפני עיור שהרי הוא עוד באיסור מסית. ואף שאיסור מסית לחיוב סקילה הוא רק מסית לעבוד עכו"ם, מ"מ לענין האיסור ועונש כלפי שמיא בכל החומר שאין טוענין למסית יש בכל האיסורים.

אם אלו מקורות האיסור, נוכל להבין את המשניות הרבות העוסקות בפירות שנרכשו ממי שאינו נאמן על המעשרות. ולכאורה קשה, וכי ברשיעי עסקינן שרכשו את הפירות שלא כדין? המשניות הללו עוסקות במצב שבו המוכר טוען שפירותיו מעושרים, אלא שאנו איננו מאמינים לו. במקרה זה לא שייך לטעון שברכישת הפירות הוא מכשיל אותו, שכן הוא טוען שהוא עישר, ואין דבר שהוא יכול לעשות כדי שנוכל להאמין לו. על כן אין בזה סיוע לדבר עבירה, אף אם על מנת לאכול מן הפירות הקונה לא יסתמך על דבריו ויעשר מהם שנית.²⁰

ג. צדדי היתר

1. כשברור לכול שאינם מעושרים

המשנה במסכת מעשרות (פ"ה מ"ג) כותבת: 'לא ימכור אדם את פירותיו משבאו לעונת המעשרות למי שאינו נאמן על המעשרות'. בשונה מפירות טבל תלושים, שאסור למכורם לכל אדם, ואפילו כשמודיעו וברור לו שיעשר, בעוד הפירות מחוברים לקרקע מותר למכורם למי שיעשר בוודאי, כגון מפעל או יקב שיש לו השגחת כשרות מסודרת. מסתבר שהסיבה לכך היא שכאשר הקונה רכש את הפירות כשעדיין לא היה אפשר להפריש מהם תרומות ומעשרות, הוא אינו עלול לטעות שהם מעושרים. משום כך נראה שגם כשהמכר אינו מתבצע אלא בסיום הקטיף, אך הקונה מְלִיָּה את הפירות כבר מעת הקטיף (כגון: מערכת כשרות של יקב שמפקחת על בציר הענבים, או חברת ירק עלים שבוחרת את החממות המאושרות), והוא יודע שהפירות אינם מעושרים – המכירה מותרת. דוגמה נוספת לכך היא 'קטיף תיירותי' שבסופו משלמים על כל הפירות שאספו ורוצים לקחת

עה ע"ב; רמב"ם, הל' מלוה ולוה פ"ד ה"ב) את האיסורים שעובר עליהם הלווה בריבית, לא הזכירו את איסור ספי בידים?

19. אגרות משה, או"ח ח"א סי' צא.

20. תירוץ נוסף לשאלה זו העלה בדרך אמונה, כפי שיובא להלן.

הביתה, וגם במקרה זה נראה להתיר לקנות בלא מעשר, אף שבפועל מדובר במכירת פירות תלושים.

לאור עיקרון זה יש שטענו שהדבר נכון לכל פרי שלא נגמרה מלאכתו עדיין, שהרי לכתחילה אסור להפריש לפני גמר המלאכה. כך כתבו 'תוספות אנשי שם'²¹; 'חסד לאברהם'²²; חידושי הגרמ"ז²³; 'אמונת יוסף'²⁴ ובי'תורת הארץ'²⁵ לשיטתם יקבים או בתי בד הרוכשים פירות מן החקלאי אינם צריכים להקפיד לרוכשם בעודם מחוברים. לעומת זאת דעת ה'משנה ראשונה'²⁶ ה'מקדש דוד'²⁷ וה'חזון איש'²⁸ שלא התירו אלא פירות מחוברים שאין אפשרות כלל לעשר מהם, אבל פירות שלא נגמרה מלאכתם, שבדיעבד ההפרשה מהם מועילה – אסור למוכרם בלא מעשר.

מעיקרון זה אנו למדים שכאשר מן המציאות ברור בשעת רכישת הפירות שהם אינם מעושרים, אין בכך איסור מכירת טבל. החזון איש הסביר לפי זה שבירושלמי²⁹ התירו לשלוח שתילים לחברו מפני שכך היה מקובל לשלוח, ללא מעשר.³⁰ נראה שזהו מקור חידושו של הרב קנייבסקי ב'דרך אמונה'³¹:

21. תוספות אנשי שם, דמאי פ"ה מ"ח בתירוצו הראשון.

22. חסד לאברהם, מעשרות ה, ג; דמאי ו, ו.

23. חידושי הגרמ"ז, סי' ג.

24. אמונת יוסף, לירושלמי מעשרות פ"ה ה"ב; כך מסביר את לשון המשנה שם: 'לא ימכור אדם את תבנו ואת גפתו ואת זגיו למי שאינו נאמן על המעשרות להוציא מהן משקין', לדבריו התירו למוכרם טבל מפני שלא נגמרה מלאכתם. החזון איש, דמאי סי' יב ס"ק יח, ביקש גם הוא להביא משם ראיה, אך דחה שאפשר שגפת קל יותר.

25. תורת הארץ, ח"א פרק ב אות לו.

26. משנה ראשונה, דמאי פ"ו מ"ו; המשנה שם דנה במכירת זיתי שמן, שבזדאאות לא נגמרה מלאכתם, ולמרות זאת הוא מתקשה מדוע הותרה מכירת הטבל.

27. מקדש דוד, תרומות סי' יח; שם, מעשרות סי' יא; מוכיח מדברי הרמב"ם, הל' מעשר פ"ו ה"ט, שאסר לפועלים לאכול לפני גמר מלאכה, מפני שפורע חוב ונחשב כמוכר.

28. בחזון איש, דמאי סי' יב ס"ק יח, מסתפק בכך, אך בדרך אמונה, הל' מעשר פ"ו סי' סו הבין שלמעשה הכריע לחומרא. ובדרך אמונה, תרומות פ"ה סי' רט, חילק בין יבול שמותר לעשר לפני גמר מלאכה לבין יבול שאסור לעשר לפני גמר מלאכה.

29. מעשרות פ"ה ה"א.

30. חזון איש, דמאי סי' ז ס"ק כה. אכן בסיום דבריו התקשה כיצד נוצר מנהג למכור ללא מעשר.

31. דרך אמונה, הל' מעשר פ"ו ה"ו, ביאור הלכה ד"ה אין מוכרין.

לוקחין מע"ה אף על פי שהוא חשש טבל, וגם מצינו שקונים מהחשוד, והטעם כיון שהקונה יודע שקונה מחשוד יזכור לעשר כמו כשקונה מגוי.³²

לדבריו כאשר מן המציאות ברור לכול שהמוכר לא עישר את הפירות, וישנה חובה על הקונה לעשר, אין בכך איסור של מכירת טבל וקנייתו.³³

2. לצורך הלכתי

'אין אדם רשאי למכור טבל אלא לצורך'. בירושלמי (דמאי פ"ה ה"ז) מבואר שמכירה לצורך הותרה ל'חבר' שברור שיפריש תרומות ומעשרות. כדוגמה ל'צורך' מובא בירושלמי מקרה של פירות טבל שהתערבו בפירות מעושרים, וכדי לתקנם זקוק הקונה לפירות 'טבל' נוספים.³⁴ האחרונים כתבו שדין זה נכון לכל קונה המעוניין לזכות במצווה ולהפריש תרומות ומעשרות בעצמו.³⁵

יש לעיין, אם בעת הקנייה יכוון הקונה שברצונו לזכות לעשר בעצמו, האם בכך תותר המכירה אף שהמוכר ודאי אינו מכוון לכך (שהרי הוא מוכר גם לאחרים שאינם שומרי מצוות כלל)?

יש שהתירו למכור בסיטונאות למקום שבו יש משגיח שמעשר אותם, משום שאם החקלאי יפריש לפני המכירה, המשגיח עלול לעשר בטעות מפירות אלו הפטורים ממעשרות ולפטור פירות טבל אחרים.³⁶ מאידך גיסא רבים התנגדו למכור טבל גם

32. יש לעיין מהי השוואתו לקנייה מגוי, שהרי פירות הגוי אינם חייבים במעשר, ואילו כוונתו לפירות יהודי ביד גוי – הלוא ברמב"ם, הל' מעשר פי"ג הט"ו, מפורש שאסור ליהודי למכור לגוי פירות טבל, שמא יחזור וימכרם לישראל, ואין סומכים על כך שבוודאי הקונה יעשר?

33. צ"ע אם הדבר נכון בימינו, שרבים סבורים שפירות השוק מעושרים.

34. בספר חוף ימים, לרבי יחיאל מיכל חרל"פ, ח"ב סי' עב, האריך להוכיח שגם במקרה זה לא התירו למכור טבל ממש.

35. במגן האלף, סי' תנז ס"ק ה ביאר שהפוסקים (ביו"ד סי' שכו) שדנו בעניין נחתום המוכר בלא הפרשת חלה, עסקו במקרה שהנשים רוצות להפריש בעצמן, ולכן נחשב כמכירה לצורך. וכן כתב בגידולי הקדש (שכו, ב), בחזון עובדיה, תרומות עמ' קלא; וכן בשם הגרש"ז אויערבך בקובץ הפרשת תרומות במערכה הציבורית (עמ' 44).

36. התורה והארץ, ח"ד עמ' 380; הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית, עמ' 44; מכתבו של הגרש"ז אויערבך, ישורון טו (תשסה) עמ' קכה; וכן משמע משו"ת ישועת משה, ח"ד סי' ז.

במקרה זה, והורו להתנות שאם בעתיד יפרישו מפירות אלו – תופקע ההפרשה הראשונה.³⁷

3. למניעת הפסד

מהיתר 'לצורך' היה ניתן לכאורה לפתוח פתחים רבים, אולם כמעט כל מפרשי המשנה והרמב"ם וספרי ההלכה נצמדו לדוגמה המובאת בירושלמי 'לצורך' – תיקון המעשר בהיזור. נראה שהדבר נובע מכך שהטלת המעשרות על המוכר ממילא כרוכה בהפסד מסוים, ומכאן שההפסד אינו סיבה להיתר.³⁸ בשונה מרוב הפוסקים, ה'חזון איש'³⁹ התבטא ש'היתרו מדוחק', משמע שלא דווקא תיקון הלכתי כלול בהיתר זה, אלא כל מה שנחשב לדוחק גדול.

נוכל לבחון מחלוקת זו בעזרת כמה מקורות:

(1) **מכירה סיטונאית** – המשנה (דמאי פ"ב מ"ד) כותבת שלסיטונאים התיירו למכור פירות דמאי. רבי אילא בירושלמי (שם) מסביר שמכיוון שהם מוכרים במחיר מוזל, לא רצו להטיל עליהם את המעשר. לדעת ה'תפארת ישראל'⁴⁰ יש ללמוד מכך שבכל הפסד ממוני משמעותי מותר למכור טבל, אך רוב המפרשים סברו שההיתר נאמר דווקא לגבי פירות דמאי, שייתכן שהם מעושרים, אך אינו שייך בפירות טבל, ומשום כך אינו רלוונטי לימינו.⁴¹

(2) **מכירה בזול** – בירושלמי (דמאי פ"ב ה"א):

שהיה אגרונים גדול ודחוק עליו להיות מוכר בזול (שר העיר מכריח את כולם למכור בזול) והתירו לו להיות מוכר טבלים והלוקח יחוש לעצמו.

הר"ש סירלאו (על הירושלמי שם) כתב שבמקרה המדובר קיבל המוכר היתר מיוחד מבית דין למכור טבל, משמע שאין זה כלול בכלל ההיתר המקורי 'לצורך', ולא בכל מקום

37. מנחת יצחק, ח"ו סי' קיט (וסייג שאין להתנות כך כשמאכילים התרומה לבעלי חיים, שמא יתברר למפרע שהאכילום טבל). וכן הסכים גם הגר"ח גריינמן (מכתבו הובא בישורון, שם, עמ' קכז).

38. אחד המקרים שבהם ישנו הפסד ניכר הוא כשמוכר את הפירות לגוי, שוודאי יכול למכורם במחיר נמוך יותר, ולמרות זאת חייבוהו לעשר (רמב"ם, הל' מעשר פי"ג הט"ו). יתרה מכך, אם נתן את השדה לגוי או לעם הארץ, חייבוהו לעשר מפירותיו על שלהם (רמב"ם, הל' מעשר פ"ו הכ"ב).

39. חזו"א, דמאי סי' ס"ק ב.

40. תפארת ישראל, בועז דמאי פ"ה מ"א.

41. תפארת ישראל, שם, בשם רבו; פני משה, על הירושלמי דמאי פ"ב ה"ד; שנות אליהו, דמאי פ"ב מ"ה; תוספות רע"א דמאי פ"ב מ"ד; ערוך השלחן זרעים סי' קיא סע' ז; חזו"א דמאי סי' ו ס"ק ב.

שבו המכירה כרוכה בהפסד מותר למכור טבל.⁴² לעומת זאת מלשון הגר"א⁴³ משמע שבמקרה כזה מותר למכור טבל לכתחילה; הרב משה קלירעס⁴⁴ הוכיח מכך שכאשר ההפרשה כרוכה בהפסד מותר לו למכור טבל, וכן נראה גם מפירוש הגר"י קנייבסקי לירושלמי שם. לדבריהם יש להסביר שכאשר חכמים הטילו את המעשר על המוכרים, הם שיערו שהשוק יתאזן ומחירי הפירות יעלו בהתאם, כך שהלקוחות יהיו שותפים במחיר המעשר. אולם כאשר כוח שוק חיצוני מכריח את המוכרים למכור בזול, המעשרות המוטלים עליהם בהכרח יביאו להפסד, ולא לכך כיוונו חכמים.

לפי זה, יש מקום לחשב מחדש את המסלול בימינו כשהנחת חז"ל שהשוק יתאזן לפי הוראתם אינה מתאימה, שהרי רבים מהמוכרים אינם סרים למרותם, ועל כך נוסף ייבוא הפירות מחו"ל שאינם חייבים במעשרות, ועל המוכרים להתאים את מחירם למחיר השוק. במקרה זה הטלת המעשר עליהם תייקר את מחיר הפירות עד ל-20% יותר מפירות המתחרים (אם יתנו את המעשרות לבעליהם כדון), ובכך ייגרם בוודאי הפסד מרובה שלפי השיטות המתירות הוא סיבה מספיקה כדי להתיר למכור טבל למי שרגיל לעשר.

3) לצורך יתומים – יש שלמדו היתר למכירת טבל לצורך גדול מדברי הרמב"ם (הלי' נחלות פי"א ה"ט): 'האפוטרופין... לא יעשרו ולא יתרומו כדי להניח פירות מתוקנין, אלא ימכרו אותן טבל'. בחידושי ה'צמח צדק'⁴⁵ כתב שהסיבה להיתר היא שהפסד היתומים נחשב 'צורך'. כ"כ גם הרב קלירעס (שם), וכן נראה מפירושו של 'אבן האזל'.⁴⁶ אומנם בפירוש 'מרכבת המשנה' (הלי' נחלות שם) נתן טעם אחר:

וזהו צורך גדול, שהרי אם יתרום האפוטרופא כדי למכור לאחרים, כיון שאין זה זכות ליתומים לא עשה ולא כלום ונמצא הלוקח אוכלו בטבלו, ומוכרר למכור לחבר בטבלו ולהודיעו.

42. ייתכן שכך יש להבין גם מלשון הפני משה והר"א פולדא על הירושלמי שם.

43. ביאור הגר"א לירושלמי, פ"ב ה"א כת"י ב.

44. מורשת משה, יו"ד סי' נב ס"ק ח.

45. צמח צדק (לובאוויטש, חידושים לש"ס), גיטין ה, ד.

46. אבן האזל, הלי' נחלות פי"א ה"ט.

מדבריו אנו למדים שלא התירו למכור טבל משום הפסד היתומים, אלא רק לצורך הלכתי הפוגע בהפרשת המעשרות עצמה⁴⁷

4) הפסד הפירות – בירושלמי (דמאי פ"א ה"ג) מסופר:

רבי ירמיה שלח לרבי זעירא חדא מסאנא דתאנים דלא מתקנא [סלסלת תאנים טבל] והוה רבי ירמיה סבר מימר מה ר' זעירא מיכול דלא מתקנא [משום שסבר שבוודאי ר' זעירא יעשר]? והוה רבי זעירא סבר מימר מה אפשר דרבי ירמיה משלחה לי מילא דלא מתקנא [בוודאי הפירות ששלח מעושרים] בין דין לדין איתאכלת טבל...

ה'חזון איש'⁴⁸ מתקשה, כיצד ייתכן שרבי ירמיה עבר על איסור חכמים ושלח פירות שאינם מעושרים? הוא משיב בסיפור נוסף מהירושלמי (דמאי פ"ג ה"ג):

אמר רבן שמעון בן גמליאל: שלח לי רבי יוסי בי רבי אתרוג, ואמר לי: זה בא בידו מקיסרין ולמדתי בו ג' דברים - שהוא ודאי [שהוא טבל], שהוא טמא, שלא בא בידו אחר [שלא היה לו אתרוג נוסף]... שאילו בא בידו אחר היה מעשר מזה על זה. ויעשר ממנו עליו [מדוע צריך אתרוג אחר, הלוא יכול לחתוך מהאתרוג עצמו ולעשר]? - דבר קפרא אמר אין דרך בני אדם להיות משלחין לחביריהן דברים חסירין.

ה'חזון איש' מסביר שהעיקרון שהוביל את רבי יוסי הוא זה שבגיננו שלח רבי ירמיה (במקור הקודם) את סלסלת התאנים לרבי זעירא כשהיא אינה מעושרת, והוא מפני שלא רצה לעשר ולשלוח סלסלה חסרה. לאור זאת התיר בדרך אמונה⁴⁹ לשלוח במשלוח מנות פירות טבל או מאפים שלא הופרשה מהם חלה, כאשר אינו רוצה להחסיר את המעשר. וב'חוט שני'⁵⁰ התיר במקרה שאינו רוצה לפתוח את האריזה כדי שלא תתקלקל (כגון בקבוק יין, או מאפה שיאבד מטירותו).⁵¹

47. כעין זה נראה מפרשנים שהבינו שלאפורפוס כלל אין סמכות לעשר (למשל: שו"ת חכם צבי, סי' לג, ובפירוש י"ד פשוטה על הרמב"ם שם).

48. חזו"א, דמאי סי' ו ס"ק י'.

49. דרך אמונה, בה"ל מעשר פ"ו ה"ו.

50. חוט שני, ה"ל מעשר פ"ו ה"ו.

51. כעין זה ייתכן לדייק מדברי הגרשז"א, מנחת שלמה, ח"א סי' סה, שהציע להפקיר קופסאות שימורים טבל כדי לא להפסידן בשעת הביעור, ולכאורה כשם שאסור למכור טבל כך אסור להפקירו? וייתכן שמחשיב זאת כצורך שלא יתקלקלו (כך הבין מדבריו במנחת יצחק, ח"ט סי' קיז).

אכן, אין הכרח ללמוד היתר מהמקורות הללו, מפני שלרבי יוסי ישנה שיטה מיוחדת בדיון שליחת טבל.⁵² בנוסף לכך שרבי ירמיה שלח טבל נתנו המפרשים טעמים שונים,⁵³ ורבים העירו שאין ללמוד היתר מרבי ירמיה, שכן הדבר הביא מכשול, ויתרה מכך ייתכן שמסיפור זה למדו את האיסור לשלוח פירות שאינם מעושרים.⁵⁴

4. צרכים נוספים

לשיטת הסוברים שמכירת טבל הותרה גם לצורך הפסד ושלמות המוצר, יש מקום להתיר גם כשהסירוב לקנות או לקבל פירות מאדם מסוים תגרום אי נעימות.

לדעת הרב קרליץ (חוט שני שם) לא גזרו חכמים אלא על המוכר שיכול לעשר ולמכור, אבל הקונה יאלץ בשל כך לוותר על הקנייה במקום זה, ולכן תמיד קניית פירות טבל תיחשב ל'צורך'. סברתו יוצאת מהנחה שלא ייתכן שדינו של הקונה חמור יותר משל המוכר, ואם הותרה מכירה לצורך, אזי גם קנייה לצורך מותרת. הנחה זו אינה מוכרחת, מפני שנראה שהאיסור לקנות טבל נובע מהשותפות של הקונה בעבירתו של המוכר, וא"כ כל עוד למוכר הדבר אסור, גם הלוקח שותף לדבר עבירה.

5. כשיש חשש להפרשה כפולה

ה'חזון איש'⁵⁵ המרחיב את גדר 'צורך' שהותר, התיר למכור טבל כשברור שמקבל הפירות לא יסמוך על הפרשתו ויעשר שוב, וממילא אם יעשר הנותן יופסדו הפירות בהפרשה כפולה.

לפי זה ייתכן שלאדם שאינו שומר מצוות מותר למכור טבל, שהרי ממילא לקונה אסור לסמוך על הצהרתו שעושר. ואפילו במוכר שומר מצוות יש לדון, שהרי לפי ההלכה מוכר אינו נאמן על מרכולתו אלא אם מוחזק כ'נאמן',⁵⁶ וממילא כשמוכר במקום שנאמנותו

52. הראיה מדברי רבי יוסי ניתנת להידחות משני טעמים: א) הר"א פולדא שם ביאר שלא אסרו חכמים כשאין לו אפשרות לתקן. ב) רבי יוסי סובר שמותר לשלח טבל כשמודיעו. ואומנם בירושלמי מבואר שלא סמך על דבריו, אולם ייתכן שכשאי אפשר אחרת התיר, ולא ברור שיוזדו לו חכמים. ג. בפשטות מדובר באתרוג לסוכות, וא"כ יש בזה צורך מצווה שיישאר שלם.

53. בעלי תמר על הירושלמי שם כתב שרצה רבי ירמיה לזכות את רבי זעירא להפריש בעצמו, וזהו 'צורך' כדלעיל. ובחידושי הגרמ"ז סי' ג, ואמנות יוסף על הירושלמי שם כתבו שמדובר בפירות לפני גמר מלאכה שמותר לשולחם.

54. הר"י קורקוס והרדב"ז, הל' מעשר פ"ו ה"ו, כתבו שזהו מקורו של הרמב"ם לאסור לשלוח טבל שאינו מעושר. וכ"כ הגר"א, יו"ד סי' שלא ס"ק קעט, ובספר תבונה על הירושלמי שם.

55. חזו"א, שם.

56. שו"ע יו"ד סי' קיט סעי' א.

אינה מוכרת – לפי ההלכה הקונה חייב להפריש שנית, ולא מצינו שחייב המוכר לשלם למשגיח כשרות וכדו' כדי שיאמינו לו שבאמת הפריש. וצ"ע.⁵⁷

ד. פירות השוק

תשעים אחוזים מהפירות בחנויות ובשווקים מגיעים מספקים שלהם מרכז לוגיסטי שבו משגיח אחראי לעשר את הפירות, או מהשווקים הסיטונאים שבכולם קיים משגיח כשרות שמעשר למי שמבקש תעודת הכשר (למעט מקרים חריגים, רוב ככל בעלי הדוכנים מזמינים פיקוח זה). עשרת האחוזים האחרים מגיעים משיווק פרטי שעליו אין כל פיקוח הלכתי. בדרך אמונה⁵⁸ הביא בשם הגר"ש אלישיב שמכיוון שלא כל פירות השוק מעושרים, חל אסור למכור פירות השווקים בימינו בלא תעודת כשרות.⁵⁹ מנגד לדעת הגר"ע יוסף⁶⁰ מן הדין כלל אין חובה להפריש מפירות השוק, משום שרוב הפירות מעושרים.⁶¹ לאור זאת נראה שיש מקום להקל ברכישת פירות בשוק, גם בדוכנים ללא תעודת כשרות. עיקרון זה אנו למדים מדברי המבי"ט⁶² שהתיר לקנות פירות גויים בשמיטה, גם למי שבעצמו סובר שיש בהם קדושת שביעית, מפני שכאשר יש למוכר על מי לסמוך, הוא אינו נחשב כמכשילו באיסור. מטעם זה התיר גם הגרש"ז אוירבך⁶³ לקנות פירות היתר מכירה גם למי שאינו סומך על היתר מכירה. לכך יש להוסיף שייתכן שמוכרי השוק יכולים לסמוך גם על הסברות השונות שהזכרנו לעיל ולפיהן ייתכן שכיום מוגדרת מכירת טבל כ'צורך'.

ה. הישר והטוב

בהתאם לרצונם של חכמים למנוע מכשול מהקונים, ב"ה הוסדר הנושא בארץ ישראל, כך שרובם של הפירות מעושרים לפני שהם מגיעים אל הצרכן. בשנים אחרונות ישנם

57. בדרך אמונה, הל' מעשר פ"ו ה"ו, ביאור הלכה ד"ה אין מוכרין, סיים 'ולפמש"כ בסקס"ט בשם מרן [שמותר למכור טבל כשהקונה יפריש ממילא שוב] יש לדחות הראיות וצ"ע, ונראה שכוונתו להצעה שהעלינו, שכאשר ממילא הקונה יפריש שוב, מותר לו לקנות ממנו.

58. דרך אמונה, הל' מעשר פ"ו ס"ק סו.

59. דבריו מתאימים לסוברים שאין לסמוך על כך שהרוב מעושרים (על דעתו ראה בשו"ת קב ונקי, סי' שעה, וכן במכתב בספר משפטי ארץ, תרומות עמ' 289). כך גם נראה מפוסקים שנטו לעשר אפילו פירות מושגחים מחמת התקלות המצויות: הגרש"ז אויערבך, מנחת שלמה ח"א סי' סב אות ג; שו"ת מנחת יצחק, ח"ט סי' קט; הגר"י קנייבסקי, דרך אמונה, הל' מעשר, פ"ד בה"ל ס"ק א; והגר"מ שטרנבוך, תשובות והנהגות ג, סי' שמ.

60. חזון עובדיה, תרומות, עמ' קלה.

61. לכך מצרף הגרע"י שבזמן הזה חיוב המעשרות מדרבנן, ו'ספק דרבנן לקולא'. וספק שמא בכלל הפירות של גויים, ויש שהוסיפו ספק – שמא מקורם של הפירות מאזורים שאינם חייבים במעשר.

62. שו"ת המבי"ט, ח"א סי' כא.

63. מנחת שלמה ח"א סי' מד.

ניסיונות של חקלאים לעקוף את מערכת השיווק המסודרת, שגוזרת קופון מהרווחים, ולשווק את מרכולתם באופן ישיר. בניסיון זה כשלעצמו אין כל פגם, אלא שלרוב חקלאים אלו מנסים לחסוך גם את מחיר הכשרות. בכך הם מפרים את רצונם של חכמים, וגורמים בפועל מכשלה גדולה לרבים שאוכלים מפירותיהם בלא מעשר. דבר זה נכון גם כלפי דוכנים בשוק שחוסכים את מחיר ההשגחה ובשל כך יכולים למכור את הפירות במחיר נמוך יותר מהמתחרים שבחרו שלא להכשיל את הרבים ולשלם על פיקוח כשרותי.

לאור האמור, גם אם תימצאנה פרצות הלכתיות שזרכן אפשר להתיר את רכישת הפירות הללו, עלינו לשאול את עצמינו: האם לא שווה להוסיף כמה שקלים ולתמוך דווקא באלו שבחרו לנהוג באחריות ולוודא שהם אינם מכשילים את הרבים?

סיכום

- א. אסור למכור פירות שאינם מעושרים. ויש שאסרו לרוכשם כדי שלא להיות שותפים לדבר עבירה.
- ב. מותר לקנות פירות טבל בעודם מחוברים לקרקע. עצה זו מהווה פתרון למפעלים הרוכשים מן החקלאי, והיא גם מתירה קטיף תיירותי.
- ג. מרוב הפרשנים והפוסקים משמע שלא התירו למכור טבל לצורך חיסכון או הפסד, אלא רק לצורך תיקון המעשרות.
- ד. יש מהאחרונים שהבינו שגם הפסד משמעותי ייחשב כ'צורך' שבגינו מותר למכור פירות טבל.
- ה. לשיטתם יש מקום להתיר את הדבר בימינו, כאשר כוחות השוק אינם מתחשבים במוכרים המעשרים.
- ו. בפירות השוק יש מקום להקל ולקנות מהם גם ללא הכשר, ולסמוך לעניין זה על כך שרוב פירות השוק מעושרים.
- ז. קניית פירות בשיווק ישיר מן החקלאי היא בעייתית יותר, מפני שהוא אינו מתמודד עם מתחרים בשוק כעת, ופירותיו בוודאי אינם מעושרים.
- ח. אין ספק שגם בשוק – נכון וראוי לקנות דווקא מאלו שנוהגים כדין ומזמינים פיקוח כשרות כדי שלא להכשיל את כלל הציבור בפירות טבל.